

Кашка В. В.,
аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

THE INFORMATION RELATIONS THEORY MAIN METODOLOGICAL ITEMS

У статті досліджено періоди розвитку, проблеми, спірні питання теорії правовідносин. Запропоновано перелік та зміст основних методологічних засад теорії правовідносин, які доцільно використовувати та розвивати для формування теорії інформаційних правовідносин.

Ключові слова: інформаційні правовідносини, структура правовідносин, методологічні засади, суб'єктивне право, юридичний обов'язок.

В статье исследованы периоды развития, проблемы, спорные вопросы теории правоотношений. Предложены перечень и содержание главных методологических основ теории правоотношений, которые целесообразно использовать и развивать для формирования теории информационных правоотношений.

Ключевые слова: информационные правоотношения, структура правоотношений, методологические основы, субъективное право, юридическая обязанность.

This paper periods of the development, of the problems, controversial questions of the theory of legal relations are investigated, the list and the contents of main methodological foundations of the theory of legal information relations are stated.

Key words: legal information relations, structure of legal relations, methodological foundations, subjective law, legal obligation.

Основні завдання щодо формування та розвитку правового забезпечення інформаційного суспільства в Україні закріплені в Законах України «Про інформацію» [1], «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3]. Враховуючи, що інформаційне право в європейських країнах постає правовим фундаментом розбудови інформаційного суспільства, фахівці в галузі інформаційного права в Україні останнім часом активізували наукові дослідження щодо формування та розвитку різноманітних юридичних моделей, конструкцій та теорій, які в сукупності становлять доктрину інформаційного права. Саме наукові пошуки в межах науки «інформаційне право» дають змогу формувати нові норми, інститути комплексної галузі права – інформаційного права. Безумовно, ефективність такого процесу значною мірою залежить від стану науки інформаційного права, яка поки що не має у своєму арсеналі фундаментальних теоретичних досліджень, визнаних науковою юридичною спільнотою. Зважаючи на те, що категорія інформаційних правовідносин має дуже важливе значення не лише для теорії, але й для практики інформаційного права, виникає потреба у проведенні ґрунтовних досліджень із цієї проблематики.

Ця проблема є предметом досліджень багатьох сучасних науковців. Серед сучасних наукових робіт, присвячених різним аспектам теорії інформаційних правовідносин, можна виокремити праці І.В. Арістової, О.А. Баранова, К.І. Белякова, І.С. Іоффе, О.В. Кохановської, М.Є. Ніколайчук, І.В. Панової, М.В.Різака, Д.Ю. Шпенювак, Л.С. Явича тощо.

Метою роботи є розкриття основних методологічних засад теорії правовідносин у межах науки інформаційного права для формування ефективної теорії інформаційних правовідносин.

Для ґрунтовного висвітлення методологічних питань теорії правовідношення доцільно навести позицію В.Н. Сагатовського щодо значення застосування системного підходу в наукових дослідженнях. На його думку, інформація, отримана на основі системного підходу, має дві принципово важливі властивості: по-перше, досліднику надходить лише необхідна інформація, по-друге, ця інформація є достатньою для вирішення поставленого завдання [4, с. 71]. У зв'язку з цим дослідження правової природи правовідношення, у тому числі інформаційного, має ґрунтуватися на чіткому усвідомленні ролі, місця правовідношення серед інших правових феноменів, тобто у структурі правової дійсності. На нашу думку, для цього необхідне системне дослідження за наявних підходів щодо розуміння правової природи та сутності поняття правовідношення.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що правовідносини розумілися як відношення двох суб'єктів, пов'язаних взаємними юридичними правами та обов'язками. Так, наприклад, Е.Н. Трубецький зазначив, що «під юридичними відносинами або правовідносинами, таким чином, слід розуміти врегульовані нормами об'єктивного права відносини осіб між собою [5, с. 154]. У 40–60-х рр. XX ст. характерним є «вузьконормативне» розуміння правовідношення як «особливого ідеологічного відношення, що складається на основі чинних правових норм і взаємної пов'язаності його учасників правами й обов'язками

та підтримується примусовою силою держави» [6, с. 10]. Період поширення соціологічного підходу до розуміння поняття «правовідношення» характеризувався, поряд із поглибленим вивченням окремих його елементів, підвищеною увагою до системних зв'язків правовідносин з іншими правовими та неправовими явищами. У результаті було сформовано інше розуміння правовідносин – як ідеологічного відношення та водночас як «форми фактичних суспільних відносин» [7, с. 183], відбулося виокремлення матеріального та юридичного змісту [8, с. 112]. Зміст правовідношення визначали як єдність реального суспільного ставлення та його форми [9, с. 6, 36, 211]. Проте зазначені концепції не позбавлені внутрішньої суперечливості.

У рамках теорії правовідносин продовжуються наукові дискусії щодо визначення поняття «правовідношення», його змісту, об'єкта, класифікації, продовжується розробка теорії юридичних фактів, детальне дослідження питань їхньої регулятивної ролі та класифікації. Крім того, темами наукових публікацій останніх десятиліть постають, з-поміж іншого, питання про зміст правосуб'єктності, а також її співвідношення з такими поняттями, як правоздатність, дієздатність, правовий статус. Водночас для посилення значення проведення системного дослідження змісту та сутності поняття «правовідношення» у роботі пропонується активізувати зусилля науковців (у тому числі у сфері інформаційного права) в напрямі дослідження зазначених вище дискусійних питань, ґрунтуючись на концепціях праворозуміння. Тобто, на нашу думку, дослідження зазначених методологічних питань потребує їх послідовного вивчення з позицій наявних концепцій праворозуміння, по-перше, класичних: 1) позитивістської; 2) природно-правової; 3) соціологічної; по-друге, сучасних: 1) лібертарної; 2) комунікативної; 3) діалогічної; 4) реалістичного позитивізму [10, с. 275; 11, с. 77].

Враховуючи відсутність єдиної позиції щодо розуміння правової природи правовідношення, у роботі вважається за необхідне з метою посилення теоретико-методологічних засад висвітлити спірні питання теорії правовідношення. Серед спірних питань у теорії правовідношення необхідно визначити наявні наукові розбіжності у використанні понять «правове відношення» та «правовий зв'язок». Так, деякі вчені вважають, що розмежування понять «правовідношення» та «правовий зв'язок» є недоцільним, тому у своїх роботах вони традиційно використовують зазначені поняття як ідентичні та взаємозамінні.

Серед прихильників необхідності розмежування понять «правове відношення» та «правовий зв'язок» існують дві різні точки зору щодо їх співвідношення. Згідно з першою поняття «правовий зв'язок» є більш широким порівняно з поняттям «правове відношення», саме тому суспільні відносини необхідно розглядати як різновид суспільних зв'язків, а правовідносини – як різновид правових зв'язків [12, с. 36]. Друга точка зору є протилежною: поняття «сус-

пільне відношення» є більш широким, ніж «суспільний зв'язок», тому саме правовий зв'язок є різновидом правовідношення [13, с. 60].

На нашу думку, слід погодитися з авторами, які підтримують першу позицію (правовідносини – це різновид правових зв'язків). Крім того, можливо, більшому розумінню цього питання буде сприяти усвідомлення існування двох можливих типів співвідношення правових відносин із неврегульованими суспільними відносинами.

По-перше, деякі суспільні відносини можуть існувати і без їх правового врегулювання, тобто вони можуть або бути правовими, або не бути такими (тут мається на увазі не протиправність, а лише відсутність спеціального юридичного упорядкування). Інколи певні суспільні відносини вже існують, і законодавець їх не створює, а юридично впорядковує, роблячи правовими відносинами.

По-друге, деякі суспільні відносини можуть існувати тільки як правові суспільні відносини (наприклад, процесуальні правовідносини). Такі види суспільних відносин без наявності норми права існувати в принципі не можуть. Очевидно, що певну наукову цінність матиме відповідне дослідження інформаційних правовідносин та їх співвідношення із суспільними відносинами, правовими зв'язками.

Досить цікавим у рамках теорії правовідношення є питання щодо зв'язків між суб'єктивним правом та юридичним обов'язком. До речі, загальне визначення суб'єктивного права належить С.Н. Братусю – це «забезпечена законом міра можливої поведінки уповноваженої особи» [14, с. 13]. Аргументованою у зв'язку з цим постає думка про те, що суб'єктивне право і юридичний обов'язок доцільно розглядати як міру свободи поведінки суб'єкта. Причому, коли ця міра зведена до нуля, відношення втрачає правовий характер [15, с. 23]. Отже, виходячи зі спеціально-юридичного розуміння правовідношення, як зазначає В.Н. Варламова, вони (суб'єктивне право та юридичний обов'язок) постають не змістом правовідношення, а способом юридичного впливу на зміст суспільних відносин шляхом визнання за їх суб'єктами певних прав і обов'язків, а також забезпечення їх державним захистом. У рамках цього питання С.Ф. Кечек'яном висловлювалася думка і про можливість існування односторонніх прав без кореспондуючих їх обов'язків і односторонніх обов'язків без кореспондуючих їм прав [6, с. 63]. Водночас противники такого підходу, як зазначає Ю.Г. Ткаченко, цілком логічно вважають, що, оскільки норми права (законодавства) регулюють поведінку учасників суспільних відносин, спірною постає думка, що «існують такі суспільні відносини, в яких правовому регулюванню піддається діяльність лише однієї сторони» [16, с. 169]. Очевидно, що суспільні відносини – завжди зв'язок щонайменше двох осіб, тому питання, як може право регулювати поведінку однієї з них, залишаючись байдужим до іншої, постає цілком логічним.

Окремим дискусійним питанням у теорії правовідношення постає проблема ясності та однознач-

ності використання відповідних термінів та понять – іноді терміни не збігаються з їхнім значенням в онтологічному сенсі, що породжує численні застереження. Такими застереженнями, серед іншого, постають: 1) вказівка на те, що «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» збігаються за своїм основним змістом; 2) посилання на особливий, притаманний правознавству зміст терміна «об'єкт», який може бути замінений на інший [17]; 3) поняття «елемент» у складі правовідношення. До речі, на останньому питанні акцентує свою увагу С.С. Алексєєв, зазначаючи, що термін «елемент» застосовується тут лише в умовному значенні: «він визначає такі явища об'єктивної реальності, в яких виражаються властивості суспільних відносин. Визначаючи ці явища, ми, таким чином, пізнаємо також самі суспільні відносини, їхні об'єктивні властивості» [6, с. 99]. Тобто вважається, що, виходячи із запропонованого трактування, до елементів правовідносин можна віднести широке коло явищ, які пов'язані з ними і можуть їх характеризувати, причому всі вони опиняються за межами власне правовідносин.

На нашу думку, у цьому сенсі більш коректною є позиція В.М. Протасова, який стверджує, що «категоріальні елементи теорії правовідношення та елементи правовідношення в онтологічному плані суть явища різного порядку» і «у правознавстві насправді існує умовність терміна «відношення», а не терміна «елемент» [17, с. 128].

В.М. Протасов зазначає, що елементи правовідносин слід вивчати зі спеціально-юридичних позицій, не намагаючись одночасно охоплювати їх соціологічне значення, тоді правовідношення справді постає як система способів, засобів, прийомів законодавчого

впливу на суспільні відносини. Такий підхід, на думку В.М. Протасова, цілком виправданий, якщо мова йде про дослідження процесів правового регулювання, а не про вироблення категоріального апарату. У категоріальному ж плані це – система понять, за допомогою яких такий вплив описується. Причому система способів юридичного впливу розглядається в іншому плані, ніж під час надання характеристики механізму правового регулювання (норми права, індивідуальні приписи та ін.) [17, с. 130]. Тут важливо не стільки як (яким чином), скільки на що (які прояви фактичних відносин) здійснюється юридичний вплив.

Таким чином, можна дійти висновку, що сьогодні в теорії права існують дві основні концепції правовідношення. Перша точка зору характеризується тим, що правовідносини розглядаються як «особливі ідеологічні відносини, які виникають у результаті настання передбачених правовою нормою юридичних фактів, як відносини, за допомогою яких (через які) норма права регулює фактичні суспільні відносини» [18, с. 20]. Друга концепція полягає у тому, що під правовідносинами розуміють суспільні відносини, врегульовані нормами права [9, с. 23; 19, с. 473]. Правовідносини є результатом упорядковуючого впливу норм права на певні суспільні відносини, після чого ці суспільні відносини стають правовими і з цього моменту існують уже як правовідносини.

Вважаємо за доцільне зазначити, що, на наш погляд, найбільш обґрунтованим є розуміння правовідношення як урегульованого суспільного відношення, взятого в нерозривній єдності правового та фактичного складника. Тому дослідження правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері буде ґрунтуватися саме на такій позиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/BCtyz9>.
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
4. Сагатовский В.Н. Опыт построения категориального аппарата системного подхода/ В.Н. Сагатовский // *Философские науки*. – 1976. – №3. – С. 67–78.
5. Трубецкой Е.Н. *Энциклопедия права* / Е.Н. Трубецкой. – СПб.; Издательство «Лань», 1998. – 224 с.
6. Кечекьян С.Ф. *Правоотношения в социалистическом обществе* / С.Ф. Кечекьян. – М., 1958. – 188 с.
7. Иоффе О.С. *Вопросы теории права* / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М., 1961. – 387 с.
8. Алексєєв С.С. *Общая теория права* : В 2 т. – Т. 2 / С.С. Алексєєв. – М., : Юридическая литература, 1982. – 360 с.
9. Хальфина Р.О. *Общее учение о правоотношении* / Р.О. Хальфина. – М. : Юридическая литература, 1974. – 340 с.
10. Лейст О.Э. *Сущность права. Проблемы теории и философии права* / О.Э. Лейст. – М., 2002. – 283 с.
11. Поляков А.В. *Введение в общую теорию государства и права. Курс лекций* / А.В. Поляков. – СПб, 2005. – 540 с.
12. Тиунова Л.Б. *Системные связи правовой действительности: Методология и теория*/ Л.Б. Тиунова. – СПб.; изд. С.-Петербургского университета, 1991. – 136 с.
13. Протасов В.Н. *Правоотношения как система* // В.Н. Протасов. – М. : Юрид. литература, 1991. – 141 с.
14. Братусь С.В. *Субъекты гражданского права* / С.В. Братусь. – М., 1950. – 197 с.
15. Варламова В.Н. *Правоотношения: Философский и юридический подходы*/ В.Н. Варламова // *Правоведение*. – 1991. – № 3. – С. 26–30.
16. Ткаченко Ю.Г. *Методологические вопросы теории правоотношений* / Ю.Г. Ткаченко. – М., 1980. – 176 с.
17. Протасов В.Н. *Категория «объект правоотношения»: системный и деятельностный подходы* / В.Н. Протасов // *Советское государство и право*. – 1988. – № 2. – С. 128–130.
18. Толстой Ю.К. *К теории правоотношения* / Ю.К. Толстой. – Л., 1959. – 89 с.
19. *Теория государства и права. Курс лекций* / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.